

DANNELSE

Redigeret af Martin Blok Johansen

Aarhus Universitetsforlag

Dannelse

Dannelse

Redigeret af Martin Blok Johansen

Aarhus Universitetsforlag

DANNELSE

© Forfatterne og Aarhus Universitetsforlag 2002

Omslagsillustration: *Skolen i Athen*, Vatikan-museet i Rom

Omslag og tilrettelægning: Jørgen Sparre

ISBN 978-87-7934-648-2

Aarhus Universitetsforlag

Langelandsgade 177

8200 Århus N

89 42 53 70

www.unipress.dk

Dannelses dannelse

“Obrasowanije” hedder det på russisk, på italiensk “creazione” eller “educazione”, “formação” på portugisisk og “bildung” på svensk, på tysk “Bildung”, “sivistys” på finsk, “eruditio”, “humanitas” eller “mentis animique informatio” på latin og “paideia” på græsk, på fransk “culture générale”, og “liberal education” eller “self-formation” på engelsk. På dansk hedder det “dannelse”, og det er dannelse, nærværende bog omhandler. Dannelse i de fleste af dette begrebs mange betydninger.

Det danske ord “dannelse” er fra ældre nudansk og er dateret til omkring 1600-tallet. Det er verbalsubstantiv til verbet “danne”, der er en afledning af det forældede adjektiv “dan”. Dette “dan” er et lån fra det middelalderlige, nedertyske “dân”, der betyder “gjort”, og som igen er perfektum participium af “dôn”, der betyder “gøre”, og som tillige er oprindelsen til det tyske “tun” og det engelske “do”. Indholdet af ordet er altså både “gøre” og “gjort”.

Netop en sådan distinktion kommer til udtryk i *Ordbog over det Danske Sprog*, hvor det hedder, at *dannelse* kendetegner det “at frembringe, fremstille, skabe noget, ell. det at noget frembringes, fremstilles ell. skabes; frembringelse; skabelse; især: opstaaen; tilblivelse” og dertil det “at forme(s) eller tildanne(s)”; i sådanne tilfælde har indholdet af ordet betydningen “gøre”. Imidlertid kendetegner “dannelse” også, “hvad der er frembragt, opstaaet ell. skabt” og tillige den “måde, hvorpaa noget er formet ell. tildannet”; i sådanne tilfælde har indholdet af ordet betydningen “gjort”. Det betyder altså, at “dannelse” dels betegner det, at noget skabes eller opstår (som det for eksempel kommer til udtryk i en formulering som “partiet er under dannelse”), og det, at noget er skabt eller opstået (som det for eksempel kommer til udtryk i en formulering som “jordlagene er dannelser fra kridttiden”). Således kan ordet “dannelse” dels betegne en proces, og dels resultatet af en sådan proces.

I begyndelsen af 1800-tallet anvendes *dannelse* desuden i betydningen “oplysthed”. Denne tidssvarende betydning er forbundet med den danske oversættelse af det tyske substantiv “Bildung”, der indeholder bibetydningerne “opbygning” og “form”, hvilket korresponderer med det danske “dannelse”, eftersom det tyske *Bildung* således også kan betegne såvel processen som resultatet. Grundbetydningen af *Bildung* er “Bildung zur Humanität”, der knytter sig til den forestilling, at eksistensen ikke længere er givet på forhånd ved en ekstrahuman orden, men er noget, mennesket selv skal virkeliggøre ud fra den maksime, at menneske ikke er noget, man er, men noget, man skal danne sig til. Målet med dannelsen bliver således at indfri fordringen om at blive “det hele menneske”, der indeholdes i det oprindelige græske dannelsesbegreb, *paideia*, og som konsolideres i den latinske idé om “sjælens opdyrkning”, *cultura animi*. Disse betydninger af *Bildung*, *paideia* og *cultura animi* bibeholdes i det indhold af *dannelse*, der fremkommer i 1800-tallets Danmark. Ifølge *Ordbog over det Danske Sprog* betegner ordet derefter dels en “udvikling af aandelige anlæg og evner”, og dels “resultatet af den betegnede udvikling”. Således indeholder ordet “dannelse”, når det ækvivalerer med det tyske “Bildung”, fortsat den grundlæggende tvetydighed, at det betegner såvel processen som resultatet af processen. Desuden betegner det nu især “almindelig oplysthed på de forskellige kulturområder”, hvilket dels kommer til udtryk i ovenstående citat fra *Ordbog over det Danske Sprog*, og dels ved Lucius Annaeus Senecas genopdagede latinske sentens “divinarum et humanarum rerum scientia”, der kan oversættes til “studiet af alt mellem himmel og jord”; altså studiet af alt fra jordisk til himmelsk! Tidsmæssigt er det tillige på dette tidspunkt, at dannelse kommer til at betegne en “kultiveret optræden”, med dydssubstantiver som “godhed” og “taktfølelse”, og prydsadjektiver som “veluddannet” og “velopdragen”; altså alt det, der udfoldes under begrebet *hjertets dannelse*.

Generelt varierer og veksler indholdet af begrebet *dannelse* således mellem at være ensbetydende med den højeste og mest gennemgribende åndelige udvikling og at være identisk med kultiveret og velopdragen adfærd.

Overordnet betragtet kan man derfor tale om *dannelse som social norm*, der omhandler dannelsens ydre væsen og fremtrædelsesformer, således som den ifølge *Den store danske encyklopædi* kommer til udtryk gennem “en vis viden, smag, livsførelse og adfærd”, og *dannelse som pædagogisk norm*, der dels omhandler den proces, hvorigennem et menneske tilegner sig “viden, færdigheder og holdninger”, og dels resultatet af denne proces.

Underordnet betragtet kan man tillige tale om *etisk dannelse* og *æstetisk dannelse*, om *intellektuel dannelse* og *sproglig dannelse*, om *kropslig dannelse* og om *hjerterets dannelse*. De fleste af disse afarter af dannelsesbegrebet beskrives i den bog, De netop nu sidder med i Deres hænder.

Bogen indeholder bidrag fra videnskabelige medarbejdere på 20 af institutterne på Aarhus Universitet. Bidragene tager netop udgangspunkt i, hvordan man *kan* fremstille dannelsesbegrebet, når man er tilknyttet et af de mange institutter på Aarhus Universitet som forsker. De enkelte bidrag varierer i omfang fra 9 til 24 sider, og hvert bidrag indledes med et resumé. Bogen indledes med en introduktion til dannelsesbegrebet af den mangeårige rektor ved Aarhus Universitet, Henning Lehmann. Derefter er bogen inddelt i fire større afsnit med overskrifterne "Dannelse i dag", "Dannelse i forandring", "Dannelse i fag" og "Dannelse i kontekst". Afsnittet "Dannelse i dag" indeholder fire bidrag, der alle har til hensigt at introducere begrebet og afdække, hvordan dannelsesbegrebet fremstår i begyndelsen af det 21. århundrede. Derefter følger afsnittet "Dannelse i forandring", hvor seks forskere fremstiller begrebet transhistorisk og redegør for dets opståen og udvikling. I afsnittet "Dannelse i fag" beretter fem forskere om begrebets tilhørsforhold til netop deres fag, ligesom fem forskere i det afsluttende afsnit, "Dannelse i kontekst", beskriver dannelsesbegrebet i bestemte kontekstuelle sammenhænge.

Bagest i bogen er der en liste over den litteratur, der er refereret til i bogen, en liste over supplerende litteratur samt et navneindeks.

Afslutningsvis vil jeg takke en række personer, der har været stærkt medvirkende til dannelsen af denne bog – såvel fra processen som til resultatet af denne proces. Først og fremmest tak til alle bidragsyderne, der skabte bogen. Tak til Aarhus Universitets Forskningsfond for støtte til udgivelsen. Tak til Pernille Pennington og Claes Hvidbak fra Aarhus Universitetsforlag for at tage en redaktørnovice i hånden. Tak til Finn Olesen og Ole Høiris for den venlige assistance – og til Jens Hougaard for den vanlige.

Århus, sommeren 2002

Martin Blok Johansen, redaktør

Indhold

Dannelsen og nogle af dens kontekster <i>Af Henning Lehmann</i>	13
DANNELSE I DAG	19
Dannelse i sprog og sprogbrug <i>Af Hans Arndt</i>	21
Naturvidenskab og dannelse: modsætning eller harmoni? <i>Af Helge Kragh</i>	35
Historie og dannelse <i>Af Steen Busck</i>	51
Dannelse og tilværelseskompetence <i>Af Jan Tønnesvang</i>	63
Dannelse: en matematikers drømme <i>Af Tage Bai Andersen</i>	87
DANNELSE I FORANDRING	99
Den tyske Bildung og græciteteten som forbillede <i>Af Morten Haugaard Jeppesen & Jens Erik Kristensen</i>	101
Juridisk dannelse <i>Af Stig Jørgensen</i>	120

Dannelsestanke og religion: en religionsfilosofisk betragtning <i>Af H.C. Wind</i>	129
Dannelse og teknologi <i>Af Finn Olesen</i>	146
Dannelse og læsning <i>Af Per Dahl</i>	168
DANNELSE I FAG	187
Dannelse mellem partikularisme og universalisme <i>Af Ole Høiris</i>	189
Kunst er dannelse! <i>Af Hans Jørgen Frederiksen</i>	207
Dannelse set af nogle undervisere ved Det Sundhedsvidenskabelige Fakultet <i>Af Berit Eika & Christian Aalkjær</i>	216
Om musikalsk dannelse <i>Af Kirsten Sass Bak</i>	230
DANNELSE I KONTEKST	255
Pragmatisk dualisme: dannelse mellem rationalitet og rationalitetskritik <i>Af Niels Lehmann</i>	257
Dannelse i dansk romantisk litteratur <i>Af Jens Hougaard</i>	276
Om små lygter i store mørke rum <i>Af Jørgen Poulsen</i>	292

Selvstændighed og traditionsformidling <i>Af Anne Marie Pahuus</i>	305
Humanistiske meditationer <i>Af Per Aage Brandt</i>	323
Litteratur	335
Supplerende læsning om dannelse	342
Navneindeks	344

Dannelsen og nogle af dens kontekster

Henning Lehmann

REKTOR PÅ AARHUS UNIVERSITET 1983-2002

Indledning

Når man siger ja til at sætte pen til papiret i en sammenhæng, hvor man ikke skal stå specifikt fagligt til ansvar, men tror at kunne tillade sig at bringe nogle henkastede bemærkninger til torvs, bør man selvfølgelig i det mindste have en fornemmelse af at kunne stå til ansvar over for en selv med hensyn til de synspunkter, de konklusioner, de kongs- eller tvangstanke, man (direkte eller indirekte) ryster op med.

Lad mig derfor fluks i denne indgangsbøn, advarsel eller *captatio benevolentiae*, som jeg vel af hensyn til potentielle, dannede læsere bør kalde disse forbemærkninger, bemærke, at jeg kun har sagt ja til at bidrage til bogen om dannelse, fordi jeg finder, at en tilværelse i uddannelsesbranchen i en eller anden udstrækning tvinger en til en gang imellem at spørge, hvordan branchen forholder sig til sit hovedbegreb og sin indholdsangivelse, hvis/når den lille forstavelse "ud-" tages bort. Min vej frem til at formulere nogle afsluttende bemærkninger, især spørgsmål, herom vil måske være lidt slynget; til gengæld vil den have stærke elementer af primitivitet og i hele forløbet være mere spørgende end svarende.

Tre floskler

Tre floskler har (af og til på delvis generende måde) hørt med til min kulturelle, dannelsesmæssige bagage. Særlig åndrige er de ikke, snarest – som forudskikket – lidt primitive. Men de kan måske alligevel hjælpe os (i hvert fald mig) ind i det landskab, som udgøres af dannelsesbegrebet og dets kontekster.

Første floskel lyder: "Det kan man ikke, når man er dannet og ud af god familie". Den følsomme læser vil kunne opfatte, at sentensen måske kunne bruges tungt og direkte – men også (og snarere) med en formentlig sund

ironi og selvironi af den, der ikke var helt sikker på at kunne opfylde kravet om at være ud af god familie og (dermed?) kvalificeret til betegnelsen “dannet”. Endvidere vil den følsomme læser for sit indre øre kunne høre, at dannelse i denne formel sætter grænser for gøren og laden, måske også for sigen og menen. I sin banalitet fortæller flosklen altså, at dannelse vist har at gøre med grænser, der sættes i en socialiserende, kultiverende eller personlighedsdefinerende proces. Men vigtigere (efter min høresans) er den som antydnet formuleret, så man må spørge sig selv, om man kan forholde sig til dannelse uden en form for afstand, hvad enten denne kvalificerer til en fin definition som dialektisk distance eller bare aktiverer ironiens og selvironiens for menneskets åndelige anatomi så vigtige nervetråd.

Anden floskel er tungere. Den taler om en “hjertets dannelse” modstillet en anden – mere udvendig form for dannelse (jævnfør dog også nedenfor om, hvad der i henhold til et leksikonopslag er modbegreb til “hjertets dannelse”). Normalt bruges formelen vist sådan, at der ikke er nogen særlig rummelig plads for ironi eller anden munterhed, men der tages atter udgangspunkt i en dobbelthed, her noget indre og dermed godt, i hvert fald bedre, stillet over for noget ydre, hvormed der som oftest i det væsentlige tænkes på nogle tillærte, måske ligefrem påklistrede manerer som det, der adskiller den dannede persons univers fra den udannedes.

Tredje floskel fortæller, at “dannelse ikke er, hvad vi har lært, men hvad vi har tilbage, når vi har glemt alt, hvad vi har lært”. Hvis her lyder nogen ironi eller anden form for distance, er den en smule bittersød, idet den i givet fald må relatere sig til spørgsmålet, hvad det er for en situation eller tilstand, der henvises til, når alt indlært er glemt; en dialektik eller dobbelthed rummer flosklen vel i hvert fald, nemlig den interessante modstilling af det indlærte, det, man har med sig fra sin uddannelse (eventuelt i vid forstand) på den ene side og så dannelsen på den anden side.

Fire leksikonopslag

Når man har udtømt, hvad man har af umiddelbart dannelsesstof i sin overbevidsthed (og det ikke fylder det ønskede millimeterantal i klar tekst), griber man som dannet og uddannet skriver til “at slå op”. Nogle mener i vore dage tilsyneladende ligefrem, at den kultiveringsproces, man skal udsætte børn og studerende for, er næsten udtømmende beskrevet i formelen: “De skal lære at slå op”. Her skal kun antydningssvis fremføres, at uddannelse efter min bedste, altmodische overbevisning indbefatter for-

skelligt mere, ikke kun “at lære at lære”, men også “at lære noget”. Men lad mig her i fornøden ydmyghed nøjes med at referere resultatet af fire opslag i konversationsleksika (højst relevante opslagssteder, thi er der noget, den dannede efter almindelig tradition skal kunne, da er det at konversere). Hertil skal – måske under indtryk af globaliseringen(?) – føjes et par opslag i leksika af typen: ordbøger fra sprog til sprog.

To forbemærkninger skal gøres til leksikonopslagene: 1. De anføres i kronologisk omvendt orden. 2. De store encyklopædier, henholdsvis det nye nationalleksikon og den gamle *Salmonsens* er – netop – ikke rådspurgt, idet forsøget just går ud på at belyse, hvad den alment dannede danske læser umiddelbart (i konversationsleksika) kan lade sig informere om, hvad angår “dannelse”. (I ordet “umiddelbart” indgår yderligere, at mit eksperiment ikke indbefatter nogen hensigt i retning af at opsøge tænkelige delsynonymer til ordet “dannelse”, men kun at eftersøge dette ord (samt eventuelle afledninger)).

I bind 2 af *Gyldendals Tibinds Leksikon* springer man direkte fra den tyske billedhugger Johann Heinrich von Dannecker til opslagsordet “dannelsesvæv” (= kambrium). Ordet “dannelse” forekommer således ikke som opslagsord. Bindet udkom i 1977.

Hagerups Illustrerede Konversationsleksikon, der udkom i 1959, har i sit tredje bind 16 linier om “dannelse”. Her anføres, at begrebet kan anvendes bredt om “et Arbejde, anvendt paa Udviklingen af [et Menneskes] legemlig-sjælelige Anlæg”, mens det i snævrere betydning er “Udtryk for, at et Menneske opfylder de fra et givet Samfunds højeste Kulturlag stillede Fordringer vedrørende Kundskaber og Interesser, Behandling af Modersmaalet og Form for ydre Optræden ...”. Forfatteren kender modsætningen mellem “Hjertets D.” og, hvad han kalder “Aands-D.”, der er mere “indskrænket til Kundskaber og Interesser (videnskabelige, æstetiske etc.)”.

Vor Tids Leksikon fra 1950 har i sit bind 6 (af i alt 24 – små – bind) ikke færre end 51 – korte – linier om “dannelse”, der primært defineres som “et begreb, som i videste forstand betegner resultatet af en uddannelse”, men også “bygger på en åndelig udvikling i almindelighed”. Forfatteren kender også “en fortyndet betydning”, hvor “d. blot [er] et selskabeligt begreb”, og han er opmærksom på dets nationale og klassemæssige bindinger. Han tilføjer den interessante oplysning, at “ordet er ikke gammelt i det danske sprog og kendes næppe før 1800”, hvilket ikke forhindrer, at den tilgrundliggende “stræben mod et dannelsesideal ... kendes til alle tider og hos alle folkeslag”.

Mit fjerde opslag fører os tilbage til begyndelsen af 1900-tallet. I *Allers Illustrerede Konversationsleksikon*, bind 1 (af 6) fra 1906 findes ordet “dannelse” ikke som opslagsord.

Tre ordbogsopslag

Nu er den alment dannede bruger af konversationsleksika, år 2002, sjældent bundet til en rent dansk dannelse. Han (eller, eftersom nogle mener, at vi skal sige “hun” om mennesket – ligesom svenskerne, der altid har været mere dannede end danskere, så lad os på dannet dansk vis sige “det”) – det, mennesket, det danske menneske, er i dag internationalt orienteret (måske sågar “globalt”, men så skal det passe på, at det ikke bliver løbet over ende af *Attacs* dannelses- eller nedbrydningsideal). I hvert fald må vi i året 2002 med rimelighed udbygge vor boglige dannelsesrejse med opslag i et par ordbøger. Og i dette Herrens år står der i de fleste pæne hjemms dannede bogreoler et antal leksika af typen fremmedsprogsordbøger.

Måske lærer vi ikke alverden ved at gå til den dansk-tysk-danske. Og dog: Måske får vi, hvis vi starter her, et forvarsel om, at vi i vor modstilling af “Bildung” og “Ausbildung” er germanske i snittet.

Men lad os så supplere med Blinkenberg og Thiele. Man kan efter min bedste overbevisning udmærket kvalificere sit hjem som dannet på grundlag af *Gyldendals Røde Ordbøger*. Når jeg her går til en lidt større dansk-fransk ordbog som Andreas Blinkenbergs og Margrethe Thieles, oven i købet til førsteudgaven fra 1937, sker det dels for at få et lidt fyldigere materiale at spørge ud fra, dels i en form for særlig – kultiveret, århusiansk – reverens for Blinkenbergs minde. Således introduceret får da en af Aarhus Universitets akademiske pionerer og førstegenerationsindvandrere (fra Østdanmark) lov til at være den første hjælper for den dannede læser af denne opsats – ind i de fremmede sprogs verden(er). Fra artiklen “Dannelse”, fordelt på seks betydningskategorier (A-F) og 39 ordvalg, nøjes jeg med at citere de to sidste kategorier (E-F), omfattende mulighederne fra nummer 24 til og med nummer 39:

Dannelse c (-r) ... E (= *Kultur*) (24) culture [générale *el.* intellectuelle] (25) formation intellectuelle (26) instruction (27) éducation; – (= *Belevenhed*) (28) usage du monde (29) savoir-vivre (30) [bonnes] manières (*pl.*) (31) politesse (32) urbanité; – (= *Oplæring*) (33) instruction (34) formation (35) éducation. F (*coll.*: ~n = *de dannede*) (36) les intellectuelles (37) le monde des lettrés (38) la bonne société (39) l'élite.

Oplysningerne i Hermann Vinterbergs og C.A. Bodelsens *Dansk-Engelsk Ordbog* (her konsulteret i 2. udgave, 2. oplag fra 1973) løber meget parallelt med Blinkenbergs og Thieles, om end med færre underpunkter. Som vi hos Blinkenberg og Thiele så bort fra de første 23 oversættelsesmuligheder, ser vi selvfølgelig også her bort fra underpunkt 1's betydninger "tilblivelse, skabelse, stiftelse, oprettelse", og springer frem til punkt 2 med synonymet "kultur". Her finder vi mulighederne *culture* og *education*; under punkt 3 (fin smag) finder vi oversættelsen *refinement (of taste)* og under punkt 4 (pænt væsen) finder vi *good manners, breeding*, mens "almindelig dannelse" oversættes til *general* (el. *all-round*) *education, a cultural background*.

Nogle spørgsmål

Har vi nu som alment dannede leksikonlæsere og ordbogsbrugere lært noget? I henhold til én form for dannelse (nok ikke hjertets, men facadens) er det let at forfalde til umiddelbart at svare: Nej, det vidste vi alt sammen i forvejen (dannede, som vi er).

Vist så. Naturligvis gjorde vi det. Måske. Lad mig alligevel – om fornødent ud fra den position måske ikke at være af god familie og (dermed?) dannet – påstå, at mine opslag bortset fra de svar, de har givet, og hvormed jeg sagtens kan opretholde min dannelsespolitur, har rejst et betydeligt antal spørgsmål (hvoraf nogle måske bliver besvaret af ikke blot dannede, men lærde og tænksomme forfattere i denne bog).

Jeg afslutter med et udvalg af de spørgsmål, min leksikale dannelsesrejse har lagt mig på læben:

Hvornår kom ordet "dannelse" – og dets begreb og konnotationer – ind i det danske sprog? I hvilken kontekst?

Hvornår gik det ud igen (hvis det gik ud)? Var det faktisk gået ud i 1977? Skyldtes det politisk korrekthed (som defineret i det årti), at det ikke optræder i *Gyldendals Tibinds Leksikon*? Eller har det andre grunde? Herunder gode grunde?

Og mens vi er i det historiske hjørne: brugen af ordet "dannelse" i bestemt form som synonym for "de dannede", "eliten" – jævnfør Blinkenberg, nummer 36-39, hvor længe var det accepteret, dannet, dansk sprogbrug? (Vist ikke mere, i år 2002?)

Er vi germanernes lærlinge, når vi lægger så stor vægt (som vi vist normalt gør?) på forskellen mellem "Bildung" og "Ausbildung"? Eller står der Grundtvig over noget af denne kløft?

Skal vi holde på vort, når vi konstaterer, at den engelsk-sprogede og den fransk-sprogede verden ikke rigtigt har noget ord, der bare hedder “ducation”, men kan bruge ordet “education” i forskellige variable af og nære kontekster for dannelsesbegrebet?

Er det afskyeligt globalt, positivt internationalt eller hjemligt Europa-dimensionalt, hvis vi prøver at tænke konstruktivt videre ud fra et helt eller delvist åbent svar på det foregående spørgsmål – altså et svar, der binder dannelse og uddannelse sammen?

Hvad er de højere uddannelsers og helt specielt universiteternes rolle i det 21. århundredes dannelsesprocesser i henhold til det ene eller det andet svar på det ene og det andet af ovenstående spørgsmål – og alle de andre spørgsmål, der kunne stilles (og måske bliver stillet af andre bidragydere til denne bog)?

Har vi sagt “universitet”, har vi vel i øvrigt ikke kun stillet et spørgsmål om dikotomien – eller broerne – mellem dannelse og uddannelse, men også om indhold af og form for dannelsesforskning (naturligvis under forudsætning af, at der findes en eller flere størrelse(r), der kan rubriceres som denne forsknings genstand(e), uanset om vi – jævnfør indledningen – må forholde os ironisk til mange af ordets konnotationer og kontekster)?

Kunne man måske have behov for at tænke lidt over det?